

Investigating the Effect of "Hearing" Tools on Human Education

Majid Menhaji *

Ph.D in Islamic History, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Ali Sharifi

Ph.D student of Quran and Hadith Sciences, Shahid Mostafa Chamran University, Ahwaz, Iran

Abstract

The means of hearing is the divine blessings on man, which can be guided through the interpretations of the human Qur'an. Hearing is the first active sense in human existence before and after birth. Hearing aids are one of the main necessities of the body and many perceptions are done through this. This article examines the tools of "hearing" in human education with a descriptive-analytical approach. The purpose of writing this is to explain the position of hearing and the need to pay more attention to it in advancing educational goals and the position of this vital and effective tool in human development. What is the place of hearing as an educational tool in the Qur'an? What is the role of hearing in human education? Due to the efficiency of listening, inducing educational goals in this way can help cultural officials and educational educators achieve their goals. Therefore, if we want to institutionalize an educational issue among the target group, paying attention to the blessings and means of listening more than other senses can bring us closer to the goals and we can do better in institutionalizing norms. Another important result is that accuracy in the content of the word and repetition of the content is effective in educational development and acceptance of the right by the audience. Hearing is the first stage of acquiring knowledge and then understanding and reasoning take place. This word is used in the Qur'an in the four meanings of the ear, the act of hearing, understanding, and accepting and obeying the truth.

Keywords: Holy Quran, Listening, Human Development, Education, Righteousness.

* Corresponding Author: mmajid.menhaji@gmail.com

How to Cite: Majidmenhaji, M., Sharifi, A. (2023). Investigating the Effect of "Hearing" Tools on Human Education, *Journal of Seraje Monir*, 14(46), 309-321.

بررسی تأثیر ابزار «سمع» بر تربیت انسان از منظر قرآن

مجید منهجی * | دکتری تاریخ اسلام، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

علی شریفی | دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شهید مصطفی چمران، اهواز، ایران

چکیده

ابزار «سمع» از نعمت‌های الهی و از ملزومات اصلی بدن بوده و بسیاری از ادراکات از این طریق انجام می‌پذیرد. سمع نخستین حس فعال در وجود انسان قبل و بعد از تولد است. این واژه در قرآن، در چهار معنای گوش، فعل شنیدن، فهم و ادراک و قبول و فرمان‌بری از حق به کار رفته است. این مقاله با رویکردی توصیفی-تحلیلی به بررسی ابزار «سمع» بر تربیت انسان می‌پردازد. هدف از نگارش آن، تبیین جایگاه سمع و لزوم توجه بیشتر به آن در پیشبرد اهداف تربیتی و جایگاه بخشی این ابزار حیاتی و تأثیرگذار در رشد انسان است. سمع به‌عنوان یک ابزار تربیتی چه جایگاهی در قرآن دارد؟ نقش سمع در تربیت انسان چیست؟ با توجه به کارایی سمع، القای اهداف تربیتی از این طریق می‌تواند صورت گیرد. اگر بخواهیم یک مسئله تربیتی را در بین گروه هدف نهادینه کنیم، توجه به نعمت و ابزار سمع بیش از بقیه حواس می‌تواند ما را به اهداف نزدیک‌تر نموده و در نهادینه کردن هنجارها می‌توان بهتر عمل کرد. همچنین دقت در محتوای کلام و تکرار مطلب در رشد تربیتی و پذیرش حق توسط مخاطب تا تأثیرگذار است. سمع نخستین مرتبه از حصول علم است و فهم و تعقل پس آن صورت می‌گیرد.

کلیدواژه‌ها: قرآن کریم، ابزار سمع، رشد انسان، تربیت، استماع حق.

۱- مقدمه

خداوند متعال در آفرینش انسان، او را به وسایلی مجهز کرد که به وسیله آنها، با جهان خارج ارتباط برقرار کرده و حوادث و وقایع اطراف و همچنین جهان درونی خود و تغییرات حاصل در آن را ادراک کند؛ از جمله این ابزار گوش، چشم و قلب است؛ بنابراین نفس انسان برای فهم معارف الهی و درک اسرار جهان هستی با دو ابزار بیرونی «حواس» و درونی «فطرت» بد را از خوب و زشت را از زیبا بازمی شناسد. حال چنانچه انسان از این مجاری ادراکی به گونه‌ای مناسب و درست بهره‌برد، در پرتو شکوفایی آن به سعادت و رستگاری می‌رسد؛ و اگر آن را اسیر امیال و هواهای نفسانی خود نماید، پایانی جز ضلالت و شقاوت نخواهد داشت. گوش و حس شنوایی، یکی از اعضای اصلی بدن و مجاری ادراکی انسان است که بسیاری از ادراکات، لذت‌ها، محسوسات و معرفت‌ها از طریق آن دریافت و روح و نفس انسانی از آن متأثر می‌گردد. نفس انسان که بر اساس حکمت الهی موجودی مختار است، نسبت به این ابزار توانایی کنترل دارد؛ اگر بخواهد می‌تواند چیزی را نشنود و یا نشنیده بگیرد و یا با توجه به صفات و ویژگی‌های درونی خود نسبت به آنچه می‌شنود، منفعل گردیده و واکنش نشان دهد. بر اساس آیات قرآن، «سمع» به‌عنوان یک ابزار ادراکی در کنار «بصر» و «قلب» معرفی گردیده که این حاکی از جایگاه ویژه آن است. از دیدگاه قرآن، مهم‌ترین و اصلی‌ترین هدف از اعطای این قوه به انسان، فراگیری پیام‌های الهی است تا در جهت سیر کمالی خود از آنها بهره‌مند گردد. بدون تردید، هدف قرآن از ذکر «سمع» و کاربردهای آن، همچون تقدم آن بر بصر و هم‌نشینی سمع بر فؤاد و اینکه سمع رابطه مستقیم با قلب و روح انسانی دارد و نیز فرمان خداوند به استماع وحی به حضرت موسی (ع) بعد از برگزیده شدن ایشان، بیان اهمیت و جایگاه این قوای ادراکی و نقش آن در ابعاد گوناگون زندگی وی است. افزون بر آیات قرآن، سمع در احادیث امامان معصوم (ع) نیز مورد تأکید قرار گرفته است. (شرکت، ۱۳۹۰: ص: ۲۰۵-۲۰۴) بر اساس آیات قرآن (الذاریات: ۵۶) خداوند حکیم وقتی بهترین مخلوق را آفرید به او کرامت بخشید و هدف از خلقتش را عبادت ذکر فرمود. تا از طریق بندگی یگانه خالق هستی، به کمال

برسد. لذا برای نیل به این غایت، به انسان نعماتی عطا فرمود که یکی از آنها و از مهم‌ترینشان ابزار سمع است. (رضایی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص: ۵۳۳)

طبق آیات قرآن، اگر انسان به سخن حق گوش فرامی‌داد جزو جهنمیان نمی‌شد. (الملک: ۱۰) در بیان قرآن کریم، ابزار سمع در بین دیگر حس‌ها رتبه نخست را به خود اختصاص داده است و این مسئله نشان از اهمیت و تقدم این نعمت نسبت به نعمتی همچون بصر است. (رضایی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص: ۵۳۵) ولی به نظر می‌رسد کمتر به این مهم توجه شده است این در حالی است که می‌توان با استفاده از ابزار سمع و تکرار هنجارها به بسیاری از اهداف تربیتی و آموزشی نائل آمد. علی‌رغم تکرار قرآن کریم (نحل: ۷۸، اسراء: ۳۶، مؤمنون: ۷۸، سجده: ۹، ملک: ۲۳ و...)

در اولویت‌بخشی ابزار سمع قبل از بصر و دیگر اعضا، می‌توان گفت که به ساخته‌های بصری، بیش از سمعی پرداخته شده است. این در حالی است که تدوین برنامه‌های سمعی به مراتب از بصری مهم‌تر به نظر می‌رسد. طبق اولویت‌بخشی قرآن کریم به این ابزار، توجه به این نعمت و تدوین برنامه‌های سمعی و القای هنجارهای اجتماعی به انسان از این طریق، می‌توان از آسیب‌های اجتماعی کاست. اهمیت پرداختن به این بحث باعث شده است که به نگارش این مقاله پردازیم.

طبق آیات قرآنی، سمع یکی از ابزارهای تربیت و هدایت انسان به‌شمار می‌آید که روان‌شناسان بر این ادعا صحه می‌گذارند و از سمع جهت پیشبرد اهداف تربیتی خود بهره می‌گیرند؛ بنابراین ضروری به نظر می‌رسد که صاحبان رسانه و متولیان فرهنگی و تربیتی جهت استفاده از این ابزار، برنامه‌ریزی دقیق‌تری داشته باشند تا در نهادینه کردن هنجارهای مثبت اجتماعی و اهداف تربیتی موفقیت بیشتری کسب نمایند. سوره نحل آیه ۷۸ اشاره بر این مطلب دارد که انسان پیش از تولد چیزی نمی‌داند و نقش حس و عقل در شناخت‌های انسان بنیادی است. قلب در قرآن در سه معنا به کار رفته است: مرکز اندیشه، مرکز شناخت‌های غیر حسی و غیر عقلی (وحی) و حقیقت انسان یعنی نفس و روح. سمع و شنیدن از مجاری ادراکی انسان است که در مباحث قرآنی از اهمیت والایی برخوردار

بررسی تأثیر ابزار «سمع» بر تربیت انسان از منظر قرآن؛ منهجی و شریفی | ۳۱۳

است. خداوند متعال در هر موضعی سمع و سمیع بودن را برای مؤمنان اثبات و آن را از کافران نفی کرده است، در بیشتر آیات شامل بر سمع و مشتقات آن، منظور از سمع چیزی فراتر از دریافت پیام با اندام ظاهری گوش است؛ چراکه شنیدن صرف، مایه مدح و فخر کسانی نیست که از قوه شنوایی برخوردارند و این طبیعی و غیر ارادی است که هم مؤمنان و هم کافران در صورت سالم بودن قوای شنوایی شان از آن بهره می‌برند؛ از طرفی معانی ادراک، فهم، طاعت و فرمانبرداری که در کتاب‌های لغت برای سمع در قرآن بیان شده، حاکی است که خداوند متعال از کاربرد سمع در قرآن، شنودی مؤثر را مدنظر دارد.

۲- پیشینه تحقیق

این پژوهش باتوجه به اینکه تحقیقی میان‌رشته‌ای به‌شمار می‌رود از اهمیت فراوانی برخوردار است. از سوی دیگر این موضوع کمتر موردتوجه قرار گرفته است. واژه «سمع» و مشتقات آن همواره موردتوجه قرآن پژوهان بوده است؛ اما تأثیر ابزار «سمع» بر تربیت انسان بر اساس آموزه‌های قرآنی صرفاً در لابه‌لای آن‌ها بیان شده است. برخی از آثار در این زمینه عبارت‌اند از: «پایان‌نامه معنانشناسی سمع در قرآن کریم» (فاطمه شرکت، ۱۳۹۰، دانشگاه اصفهان) در این پایان‌نامه جوانب مختلف واژه سمع در آیات قرآن را بررسی کرده؛ اما تأثیر ابزار «سمع» بر تربیت انسان موردتوجه آن نبوده است. مقاله «کاربرد اعجاز گونه «سمع و ابصار» در قرآن از منظر فیزیولوژی» (مهدی گرامپور، فصلنامه قرآن و علم، ۱۳۹۹) این مقاله به بررسی جایگاه سمع و بصر در قرآن و ارتباط آن با فیزیولوژی پرداخته است؛ اما تأثیر ابزار «سمع» بر تربیت انسان موردتوجه آن نبوده است. مقاله «استعاره مفهومی سمع و اذن در آیات قرآن» (میرزابابایی، مجله ذهن، ۱۳۹۶) به بررسی دو واژه سمع و اذن در قرآن و بیان تفاوت‌های آن‌ها می‌پردازد. مقاله «معنانشناسی انفعالات و واکنش‌های منفی «سمع» در قرآن کریم» (اسماعیلی-شرکت، مجله پژوهش‌های علوم انسانی، ۱۳۹۱) این مقاله به مفهوم‌شناسی سمع و واکنش‌های منفی آن در قرآن به‌ویژه لغو، کفر، عصیان، استهزاء و... پرداخته است. ما در این پژوهش در بخش نقش ابزار سمع در پذیرش حق و القانات شیطانی از این مقاله استفاده کردیم.

۳- مفهوم‌شناسی واژه «سمع»

معنای اولیه سمع، «گوش فرادادن» و «سخنان کسی را شنیدن» است. در اینجا دیدگاه‌های برخی از لغت‌شناسان را درباره واژه «سمع» بیان خواهیم کرد:

۱- راغب در مفردات: «سمع نیرویی که در گوش قرار دارد که به وسیله آن صداها تشخیص داده می‌شوند.» ایشان درباره معنای آیه ۲۱ سوره انفال «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ» می‌آورد: «می‌توان گفت که معنای «سَمِعْنَا»، فهمیدیم است و معنای «هُمْ لَا يَسْمَعُونَ»، آن‌ها نمی‌فهمند؟ می‌باشد و یا معنای آن «فهمیدن» باشد درحالی‌که به موجب آن عمل نمی‌کردند و اگر به موجب و مقتضای آن عمل نمی‌کرد مثل این است که نشنیده است.» (راغب اصفهانی، ۱۴۲۶، ص: ۱۸۲)

۲- ابی‌هلال عسکری: «سمع ادراک شنیده‌هاست و همچنین سمع ابزاری است که به وسیله آن شنیده می‌شود.» (عسکری، ۱۴۳۱، ص: ۲۸۴)

۳- فیروزآبادی: «سمع: حس شنوایی و شنوایی آن چیزی است که اگر صدایی به آن برسد می‌شنود و وقتی گفته می‌شود گوشت با من باشد؛ یعنی اینکه از من اطاعت کن.» (فیروزآبادی، ۱۴۲۶، ص: ۷۳۰)

۴- معلوف می‌گوید: «درباره سمع آمده است: «حس شنوایی، گوش، آنچه شنیده شود. اُم السَّمْع یعنی مغز سر» (معلوف، ۱۳۷۷، ص: ۴۹۳)

۵- ابن‌عباد در معنای سمع می‌گوید: «سمع و حس شنوایی و محل شنیدن همه آن‌ها به معنای گوش هستند.» (ابن‌عباد، ۱۹۹۴، ج ۱، ص: ۳۷۸)

بر اساس گفتار لغت‌شناسان در زمینه واژه «سمع»، می‌توان گفت که سمع علاوه بر معنای «شنیدن» معنی «اطاعت کردن» نیز دارد که در مباحث پیشرو مطرح خواهد شد. در این نوشتار به بررسی سمع و اطاعت و اهمیت آن به‌عنوان یکی از ابزارهای راهبردی در زمینه تربیت بشر خواهیم پرداخت.

۴- ابزار سمع در قرآن کریم

هنگامی که آیات قرآن کریم را بررسی می‌کنیم درمی‌یابیم که خداوند متعال، مؤمنین را به سمع و استفاده از این ابزار جهت استماع حق و درواقع بندگی وی امر فرموده است. منظور از استماع در اینجا، فقط شنیدن نیست؛ بلکه مرحله بعدی دارد و آن اطاعت کردن است «سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا» (نساء: ۴۶)

قرآن کریم به ذکر گوش و چشم به‌عنوان دو ابزار اشاره می‌کند که از مهم‌ترین ابزارهای احساس به‌شمار می‌روند. ذکر این دو نعمت به‌دلیل اهمیت زیاد آن‌ها در جریان ادراک، در آیات مختلفی بیان شده است. از روش‌های بیان قرآن بیان کلی و عدم ورود در جزئیات است. قرآن کتاب هدایت است و چیش لغات قرآن بر اساس حکمت و تدبیر می‌باشد و تقدم کلمه‌ای بر کلمه‌ای دیگر هدفی را دنبال می‌کند؛ بنابراین کلمات «سمع» و «بصر» جمعاً ۱۹ بار در کنار هم در قرآن ذکر شده است که ۱۷ بار آن کلمه «سمع» پیش از «بصر» آمده است. (رضایی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص: ۵۳۵) می‌توان گفت گوش در زمینه ادراک حسی و امر یادگیری از جایگاه بالاتری نسبت به چشم قرار دارد و فعالیت آن زودتر شروع می‌شود؛ به‌ویژه تعلیم و تربیت به‌وسیله آن انجام می‌گیرد (مکارم، ۱۴۲۰، ج ۱۷، ص: ۱۲۸)؛ همچنین این روند مورد تأیید علم پزشکی و روانشناسی قرار گرفته است. (مکارم، ۱۴۲۰، ج ۱۷، ص: ۵۳۱) اگر انسانی بینایی خود را از دست دهد، می‌تواند زبان و علوم را فراگیرد؛ اما اگر شنوایی خویش را از دست دهد؛ یادگیری زبان و کسب دانش، امری مشکل خواهد بود. ازجمله عوامل دیگری که به حس شنوایی اهمیتی دوچندان می‌بخشد این است که خداوند متعال در قرآن کریم، سمع را در کنار عقل ذکر فرموده است تا بفهماند که میان گوش و عقل رابطه محکمی وجود دارد. (نجاتی، ۱۳۷۷، ص: ۱۸۲) قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (الملک: ۱۰).

نکته دیگری که می‌توان به آن اشاره نمود ذکر مفرد گوش در قرآن باوجود زوج بودن گوش‌هاست. خداوند در این زمینه می‌فرماید: «وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (نحل: ۷۸) در این آیه شریفه و در برخی آیات دیگر، گوش باوجود زوج

بودن، مفرد ذکر شده است درحالی که گوش و چشم هر دو زوج‌اند. به تعبیری می‌توان گفت این خود یکی از نشانه‌های اعجاز در روش قرآن است به این دلیل که حس سامعه صداهایی را که از تمام جهات می‌رسد دریافت می‌کند، درحالی که چشم وقتی می‌تواند ببیند که انسان خواسته باشد. چشم را به طرف چیزی را که می‌خواهد به آن بنگرد برگرداند (ابراهیم، ۱۹۷۷، ص: ۱۰۹-۱۱۱). هنگامی که صدایی به حس سامعه می‌رسد تقریباً همگی به یک معنا می‌شنوند و شدت تأثیر آن بر پرده هردو گوش یکسان است؛ اما در بحث مشاهده این گونه نیست و ممکن است نقش بستن تصاویر بر شبکیه چشم راست یا چپ تحلیل متفاوتی ارائه شود. (نجاتی، ۲۰۱۵، ص: ۳۰۰) به بیان دیگر، هنگامی که انسان چشمش را می‌بندد قادر به دیدن اشیاء نیست؛ اما درباره گوش این گونه نیست چشم در تاریکی کار کرد خود را از دست می‌دهد ولی گوش در تاریکی می‌شنود (شعراوی، بی‌تا، ج ۱، ص: ۹۵-۹۸). قرآن کریم درباره داستان کهف نیز فرموده است: «فَضْرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمُ الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا» (کهف: ۱۱) علت این است که با یک صدای بلند ممکن بود اصحاب کهف بیدار می‌شدند؛ زیرا هنگامی که انسان می‌خواهد چشمش را می‌بندد ولی گوشش همچنان فعال است و به همین دلیل، لازم بود گوش اصحاب کهف غیرفعال می‌شد تا بتواند سال‌ها بخوابد و صداهای مختلف آن‌ها را بیدار نکند. علاوه بر وظیفه شنوایی گوش، حفظ تعادل هم بر عهده این ابزار است. می‌توان گفت چشم تنها مسئول بینایی است؛ اما گوش مسئول وظیفه شنوایی و حفظ تعادل است (رضایی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص: ۵۳۵).

۵- ابزار سمع قبل از تولد

خداوند متعال درباره مراحل خلقت انسان می‌فرماید: «ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوْحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ» (سجده: ۹) در این آیه پس از مرحله نفخ روح، خداوند به سمع انسان اشاره فرموده است. امروزه علم پزشکی ثابت کرده است اولین حسی که در جنین در رحم مادر فعال می‌شود حس شنوایی است. طبق تحقیقات علم پزشکی، جنین از ۱۸ هفتگی می‌شنود و در ۲۸ هفتگی نسبت به صدا واکنش و حتی عکس‌العمل عضلانی نشان می‌دهد. یکی از اولین علائم شنوایی در جریان پخش نوای

بررسی تأثیر ابزار «سمع» بر تربیت انسان از منظر قرآن؛ منهجی و شریفی | ۳۱۷

آهنگین برای جنین‌های ۴ تا ۵ ماهه در زایشگاه مادران لندن به اثبات رسید. نوعی خاص از صداها آن‌ها را بیقرار می‌کرد و نوعی دیگر آن‌ها را آرامش می‌داد. همچنین دریافتند نواهای پخش شده در زمان جنینی نوزادان در سال نخست تولدشان بهترین لایه‌ی هنگام خوابشان است (ملوچی، ۲۰۲۱، ص: ۲۹-۳۲).

بنابراین می‌توان گفت حس شنوایی و به‌طور کلی انتقال نکات مثبت و اقدام به آماده کردن نوزاد جهت پذیرش حق، حتی پیش از تولد لازم و ضروری به‌نظر می‌رسد. در برخی روایات، به سمع نوزاد قبل از تولد توجه شده است. اسلام به عوامل ارثی و تأثیر آن در رشد انسان توجه خاصی دارد و مجموعه عوامل قبل از تولد، از قبیل نحوه انتخاب همسر، زمان ازدواج، زمان تشکیل نطفه و تأثیر عوامل ژنتیکی، ایام بارداری، هنگام تولد و زمان زایمان را در رشد و سلامت جسمی و روانی انسان مؤثر می‌داند. به‌طور کلی پیش از تولد و حتی پیش از شکل‌گیری جنین به آن توجه شده است. تحقیقات علمی در زمینه جنین‌شناسی می‌دهد مادرانی که در معرض صداهای پرخراش و یا موسیقی تند و نامطلوب قرار می‌گیرند؛ بر جنین آن‌ها تأثیر منفی دارد برعکس مادرانی که در معرض صداهای ملایم، منظم و به‌ویژه وحیانی مانند تلاوت قرآن قرار می‌گیرند؛ نوزادانی آرام به دنیا خواهند آورد.

به‌طور خلاصه می‌توان گفت حس شنوایی در جنین پیش از بینایی فعال می‌شود. جنین پیش از بینایی از حس شنوایی برخوردار می‌شود. دانشمندان با ارسال فرکانس‌هایی صوتی به‌طرف یک زن باردار که آخرین روزهای دوران بارداری را می‌گذرانند، مشاهده کردند که جنین با انجام حرکاتی به این اصوات پاسخ می‌دهد این در حالی است که جنین پیش از تولد قادر به دیدن نیست. نتیجه اینکه می‌توان برای انسان حتی پیش از تولد برنامه داشت و جهت تربیت این موجود متفکر برنامه‌ریزی نمود. حاصل این برنامه‌ریزی، فرزندان به‌مراتب آرام‌تر و درنهایت جامعه‌ای با آسیب‌های اجتماعی کمتری خواهیم داشت.

۶- ابزار سمع پس از تولد

خداوند درباره نوزاد انسان هنگام خروج از شکم مادر می‌فرماید: «وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (نحل: ۷۸) همانگونه که پیش‌تر بیان شد پیش از تولد پس از آن، نخستین حسی که در وجود انسان فعال می‌شود، حس شنوایی است. نوزاد بلافاصله پس از تولد صداها را می‌شنود و صدای مادر را تشخیص می‌دهد. می‌توان گفت دلیل آن این است که قبل از این با صدای مادر رابطه برقرار کرده است درحالی که برای چشم این گونه نیست و جهت شروع فعالیت، نیاز به زمان وجود دارد تا نوزاد بتواند محیط بیرون را ببیند. فراگیری نطق در درجه اول از طریق شنوایی انجام می‌پذیرد و اگر نوزادی «کر» به دنیا بیاید ایجاد ارتباط با افراد و هماهنگی با محیط خارجی برایش دشوار خواهد بود و در ادامه رشد انسان همین مسئله می‌تواند باعث عقب ماندگی ذهنی و عقلی وی شود (رضایی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص: ۵۳۵).

در روایات دستورات متفاوت و درخور توجه نقل شده است که بیانگر جایگاه ابزار سمع در هدایت بشر را است. به عنوان مثال مستحب است پس از تولد نوزاد، اذان و اقامه در گوش‌های او گفته شود. سکونی از امام صادق (ع) {به نقل از حضرت محمدصلی الله علیه وآله وسلم} روایت کرده است که می‌فرمایند: «مَنْ وُلِدَ لَهُ مَوْلُودٌ فَلْيُؤَذِّنْ فِي أُذُنِهِ الْيُمْنَى بِأَذَانِ الصَّلَاةِ وَ لِيَقُمْ فِي أُذُنِهِ الْيُسْرَى فَإِنَّهَا عَصْمَةٌ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ الْكَافِي ۶ / ۲۴ / ۶ باب ما يفعل بالمولود». (کسی که صاحب فرزند شود البته در گوش راستش همان اذان نماز بگوید و در گوش چپش اقامه؛ زیرا این کار موجب حفظ نوزاد از شر شیطان رانده شده می‌شود.) (حرعاملی، ۱۳۷۸، ج ۱۵، ص: ۱۳۶) این روایت و روایات مشابه نشان می‌دهد که اگر گوش نوزاد از ابتدای زندگی با ذکر حق آشنا گردد و جانش با کلام و حیانی الفت گیرد، از شر شیطان در امان خواهد ماند.

بی‌تردید عمل به دستورات انسان‌ساز روایات موثق در این باره، همچون القای اذان در گوش نوزاد که شامل معارف بزرگی همچون تکبیر، تهلیل، شهادتین و... می‌باشد؛ می‌تواند طفل را از اولین لحظات زندگی با ندای توحید و نبوت آشنا سازد و روح پاک کودک را

برای پذیرش و استماع کلام حق در آینده آماده سازد. به تعبیر روان‌شناسان، شش سال اول کودکی، بسیار گیراتر از دیگر دوران زندگی است. به بیان دیگر، کودک در ۵ و ۶ سالگی نسخه کوچکی از جوانی است که بعدها خواهد شد؛ بنابراین اگر جامعه‌شناسان، برنامه‌ریزان امور تربیتی و آموزشی به سنین پیش از دوران ابتدایی اهمیت بیشتری دهند، قطعاً زمینه‌ای مناسب جهت تربیت فرزندان جامعه فراهم خواهد شد و آینده روشن‌تری را با توجه به پذیرش فرهنگ ناب اسلامی برای نوجوانان و جوانان ترسیم خواهند کرد.

۷- نقش «سمع» در تربیت انسان

همان‌گونه که پیش‌تر بیان شد؛ سمع جایگاه ویژه‌ای در میان آیات دارد. بر اساس آیات قرآن اگر انسان‌ها به گفته‌های پیامبران گوش فرا می‌دادند، توحید را می‌پذیرفتند؛ اما در طول تاریخ، انسان‌ها در پذیرش توحید و شنیدن سخنان انبیاء الهی یکسان نبودند و برخی گوش خود را در برابر سخن حق بسته نگه داشتند. خداوند در سوره فرقان می‌فرماید: «أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا» (فرقان: ۴۴) علامه طباطبائی در تفسیر این آیه شریفه می‌فرماید: «تردید میان گوش و عقل از این نظر است که وسیله آدمی به سوی سعادت یکی از دو طریق است یا اینکه خودش تعقل کند و حق را تشخیص دهد و پیرویش نماید یا از کسی که می‌تواند تعقل کند و خیر خواه هم هست بشنود و پیروی نماید. در نتیجه پس طریق به سوی رشد، یا سمع است یا عقل و دلیل این راه یا عقل است یا نقل... این جمله می‌فهماند که صرف شنیدن و تعقل نکردن نیست؛ بلکه عیناً چون چهارپایان‌اند که از سخن لفظ و صدایی نمی‌شنوند و معنی را درک نمی‌کنند.» (طباطبائی، ۱۴۱۷، ج ۱۵، ص: ۳۱۰-۳۰۹) در آیه دیگری قرآن می‌فرماید: «مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَ أَسْمَعُ غَيْرَ مَسْمُوعٍ وَ رَاعِنَا لِيَّا بِالْأَسْنَتِهِمْ وَ طَعْنَا فِي الدِّينِ وَ لَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا وَ أَسْمَعُ وَ أَنْظَرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَ أَقْوَمَ وَ لَكِن لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا» (نساء: ۴۶) (طباطبائی، ۱۴۱۷، ج ۴، ص: ۵۷۶). در این آیه به این سخن یهود اشاره کرده است که گفتند شنیدیم و نافرمانی کردیم ولی اگر آنچه را که شنیدند با گوش جان می‌پذیرفتند و نافرمانی نمی‌کردند قطعاً در هدایت

آن‌ها مؤثر بود. قرآن کریم در آیه ۳۱ انفال ما را از اینکه جزو کسانی باشیم که گفتند شنیدیم ولی در اصل نشنیدند و اطاعت نکردند نهی کرده است.

قرآن در زمینه پذیرش و استماع سخن حق، می‌فرماید: «رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ» (آل عمران: ۱۹۳)؛ مفسران در تفسیر این آیه بر این باورند که: «رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَي سَمِعْنَا مَا نَادَى بِهِ وَهُوَ مَعْنَى قَوْلِهِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ خَالِقَكُمْ وَ مَرِيكُم وَ مَدْبِرِ أُمُورِكُمْ» (بلاغی، ۱۴۲۰، ج ۱، ص: ۳۸۱). به تعبیر تفسیر نمونه: «صاحبان عقل و خرد، پس از دریافت هدف آفرینش، به این نکته نیز متوجه می‌شوند، که این راه پر فراز و نشیب را بدون رهبران الهی، هرگز نمی‌توانند بیمایند. به همین دلیل همواره مترصد شنیدن صدای منادیان ایمان و راستین هستند و تا نخستین ندای آن‌ها را بشنوند به سرعت به سوی آن‌ها می‌شتابند، پس از کنجکاوی و بررسی لازم دعوت آن‌ها را پاسخ می‌گویند و با تمام وجود خود، ایمان می‌آورند» (مکارم، ۱۴۲۰، ج ۳، ص: ۳۸۱).

روشن است که منظور از منادی در این آیه، رسول‌الله (ص) است؛ بنابراین می‌توان گفت اگر انسان‌ها گوش را جهت استماع کلام حق نبندند قطعاً روح خدایی آن‌ها بیدار می‌شد و ندای پیامبر را که همان ایمان به خدا بود می‌پذیرفتند. به بیان دیگر، اگر از میان تمام حواس ظاهر و باطن تنها روی این سه (گوش، چشم و فؤاد) تکیه کرده، به این دلیل است که مهم‌ترین حس ظاهری انسان که رابطه نیرومندی میان او و جهان خارج برقرار می‌کند گوش و چشم است. گوش اصوات را درک می‌کند و به‌ویژه تعلیم و تربیت به وسیله آن انجام می‌گیرد و چشم وسیله دیدن جهان خارج و صحنه‌های مختلف این عالم است. همچنین عقل و خرد نیز مهم‌ترین حس باطنی انسان و یا به تعبیر دیگر حکمران وجود بشر است. به این ترتیب خداوند در این آیه مهم‌ترین ابزار شناخت را در ظاهر و باطن وجود انسان بیان کرده است؛ زیرا علوم انسانی یا از طریق تجربه به دست می‌آید و ابزار آن چشم و گوش است و یا از طریق تحلیل‌ها و استدلال‌های عقلی و وسیله آن عقل و خرد است که در قرآن از آن به افنده تعبیر شده است. حتی درک‌هایی که از طریق وحی اشراق

بررسی تأثیر ابزار «سمع» بر تربیت انسان از منظر قرآن؛ منهجی و شریفی | ۳۲۱

و شهود بر قلب انسان صورت می‌گیرد، باز به وسیله همین افنده می‌باشد. اگر این ابزار شناخت از آدمی گرفته شود، ارزش وجودی او تا سر حد یک مشت سنگ و خاک سقوط می‌کند» (مکارم، ۱۴۲۰، ج ۱۷، ص: ۱۲۹-۱۲۸)

می‌توان گفت هر کس کر باشد و از نعمت سمع محروم باشد روح گفتگو و محاوره را از دست داده است و از شنیدن اصوات زیبا و الحان شادی آور و اخبار و سخن مردم محروم گشته تا جایی که همانند کسی که غایب است ولی می‌بیند و مرده است در حالی که زنده می‌باشد. (عبدالعزیز، بی‌تا، ص: ۶۱) حال اگر بشر امروزی به فرعیات و لهو و لعب‌هایی سرگرم شود که لحظات تفکر را از او بر باید و به وی اجازه ندهد تا به کلام حق گوش دهد؛ قطعاً از مسیر تربیت الهی دور می‌شود و قادر نیست از نعمت‌هایی که خداوند جهت تربیت و هدایتش به وی ارزانی فرموده است بهره ببرد.

انسان پس از گذر از مرحله نطفه، علقه، مضغه و استخوان‌بندی، خداوند متعال به ابزار سمع سپس بصر آن اشاره می‌فرماید. حال این انسان است که با استعانت از فطرت الهی خود و استماع و پذیرش حق، باید در برابر عظمت و یگانه خالق هستی تعظیم نماید و مصداق «سمعنا فامنا» شود. البته درجات ایمان با همدیگر متفاوت‌اند و این گونه نیست که با پذیرش زبانی، انسان همه مراحل ایمان را بگذراند. امام علی (ع) در توصیف پارسایان می‌فرماید: «فَمِنْ عَلَامَةِ أَحَدِهِمْ أَنَّكَ تَرَى لَهُ قُوَّةً فِي دِينٍ وَحِزْمًا فِي لِينٍ وَ إِيْمَانًا فِي يَقِينٍ وَ حِرْصًا فِي عِلْمٍ وَعِلْمًا فِي حِلْمٍ... يُمَسِّي وَ هَمُّهُ الشُّكْرُ وَ يُصْبِحُ وَ هَمُّهُ الذِّكْرُ» (نهج البلاغه، خطبه ۱۹۳) (در دینداری نیرومند، نرم‌خو و دوراندیش است؛ دارای ایمانی پر از یقین، حریص در کسب دانش، با داشتن علم بردبار و... روز را به شب می‌رساند. با سپاسگزاری و شب را به روز می‌آورد یا خدا.) می‌توان گفت این اهتمام، به انسان مؤمن بصیرت لازم را عنایت می‌کند و گوشش را در برابر سخن حق شنوا می‌سازد. همچنین در مناجات شعبانیه بیان می‌شود: «إِلَهِي لَمْ يَكُنْ لِي حَوْلٌ فَأَنْتَقِلْ بِهِ عَن مَعْصِيَتِكَ إِلَّا فِي وَقْتِ أَيْقَظَتَنِي لِمَحَبَّتِكَ» این بیداری تلاش و کوشش می‌خواهد و البته انسان آماده‌ای می‌طلبد که جهت استماع و پذیرش حق ذره‌ای درنگ نکند. صدای انبیاء وقتی به گوش کسی برسد او را بیدار می‌کند

حتی اگر خوابیده باشد و انبیاء هم آمده‌اند تا مردم خوابیده را بیدار کنند ولی اگر خواب کسی سنگین باشد، صدای انبیاء چنین انسان خوابیده را بیدار نمی‌کند.» (جوادی، ۱۳۷۹، ص: ۲۵) در این بین، وظیفه انسان بیدار حرکت است و روز به روز باید پیشرفت داشته باشد همانگونه که پیامبر (ص) فرمودند: «مَنْ اسْتَوَى يَوْمَهُ فَهُوَ مَغْبُونٌ» (هر کس دو روزش یکسان باشد زیان دیده است).

اگر انسان‌ها صدای پیامبران را شنیدند و به ندای آن‌ها لیک گفتند و گوش خود را در برابر شنیدن کلام حق و ندای وحی نبستند روز شادی و مسرت حقیقی آن‌ها خواهد رسید. یقیناً آنان که در برابر دعوت پیامبران، «سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا» گفتند روز قیامت در برابر پروردگار خود، روسفیدند و خداوند نیز از آن‌ها خوشنود است.

۸- نقش ابزار سمع در پذیرش حق

در مباحث گذشته درباره سمع و جایگاه قوه سامعه نکاتی بیان شد. حال به بررسی یکی از مهم‌ترین کاربردهای حس سامعه که همان نقش ابزار سمع در پذیرش حق است، می‌پردازیم. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» (زمر: ۱۷-۱۸) خداوند از سویی بر انسان واجب کرده است که گوش خود را بر شنیدن سخنان حرام ببندد (حرعاملی، ۱۳۷۸، ج ۱۵، ص: ۱۶۹) و از گوش سپردن به آنچه موجب دوری از خداوند شود دوری گزیند؛ اما از سوی دیگر به مؤمنان و بندگان خود دستور داده است هم به کلام حق گوش دهند و هم از میان سخنان بهترین کلام را برگزینند. علامه طباطبائی درباره تفسیر این آیه می‌گوید: «مفادش این است که بندگان خدا طالب حق و رشدند به هر سخنی که گوش دهند، بدین امید گوش می‌دهند که در آن حقی بیابند و می‌ترسند که در اثر گوش ندادن به آن حق از ایشان فوت شود» (طباطبائی، ۱۴۱۷، ج ۱۷، ص: ۳۸۰). شیخ طوسی نیز در تفسیر تبیان می‌گوید: «اینکه خداوند احسنه فرمود و نگفت حسنه. بدان دلیل است که مقصود اتباع از سخنان و اوامری است که مدح و ثواب به دنبال دارد و هر حسنی مستحق مدح و ثواب نیست و مثل مباحات که حسن‌اند اما مستحق مدح و ثواب نیستند. در واقع انتخاب احسن یعنی انتخاب بین خوب و

بررسی تأثیر ابزار «سمع» بر تربیت انسان از منظر قرآن؛ منهجی و شریفی | ۳۲۳

خوب تر و زیبا و زیباتر است و این آیه نشان می دهد که مؤمنین همیشه أحسن یعنی بهترین را انتخاب می کنند. (طوسی، بی تا، ج ۹، ص: ۱۷) طبق دیدگاه مفسران و البته ظاهر آیه، این بشارت به بندگان داده شده است و نه به همگان، بندگان یعنی آنان که خدا را شناخته و به او ایمان آورده و فقط او را عبادت و بندگی می کنند.

سمع انسان در طول زندگی در معرض گفتارهای مختلفی قرار می گیرد و حال این انسان است که با بهره گیری از عقل خود، باید بهترین ها را برگزیند و از آن ها تبعیت کند. در ابتدای آیه مذکور، خداوند مسلمانان را از عبادت طاغوت نهی کرده است. مسلمانان به عنوان پیروان کامل ترین دین الهی و عاملان به بهترین کتاب آسمانی باید در دریافت اخبار و تأثیرپذیری از طاغوت و تبلیغات دشمنان هوشیار باشند و در دام نقشه های دشمنان دین که دائماً در حال طراحی نقشه های شیطانی هستند، نیفتند و از اعتقادات خود دست برندارند؛ زیرا بر اساس گفتار قرآنی، سرپرست کفار طاغوت است و در صورت تبعیت از گفتار آن ها و گوش سپردن به تبلیغات آنان، ممکن است ناخواسته تحت ولایت طاغوت قرار بگیریم و عملاً از ولایت الهی خارج شویم. در صورت افتادن چنین اتفاقی «ذَلِكْ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ» خواهد بود.

به تعبیر حکما اسلامی، دین اسلام و احکام و قوانین مطابق فطرتش، تنها نجات دهنده جوامع می باشد؛ بنابراین مسلمانان به عنوان پیروان این دین نه تنها باید در پاسداری و تقویت اعتقادات خود کوشا باشیم، بلکه باید دقت کنیم تا ناخواسته گوش خود را تسلیم تبلیغات دشمنان اسلام نکنیم. «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزِنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (آل عمران: ۱۳۹)

جایگاه سمع در کلام پیامبر (ص) نیز بسیار خودنمایی می کند در یوم الدار، ایشان درباره لزوم شنیدن و اطاعت از امام علی (ع) می فرمایند: «إِنَّ هَذَا أَخِي وَوَصِيِّي وَخَلِيفَتِي مِنْ بَعْدِي فَاسْمَعُوا لَهُ وَأَطِيعُوا» «این برادر و وصی من و جانشین من بعد از من است پس به او گوش فرا دهید و از او اطاعت کنید.» (الطبری، بی تا، ج ۱، ص: ۳۳۳)

خداوند در عرصه خلقت به انسان کرامتی خاص بخشیده است و به این مخلوق نعمت

اراده، عقل، درک و شعور جهت تکامل وی ارزانی داشته است. یکی از لوازم اولیه جهت حرکت به سمت خدا گوش سپردن به دستورات الهی و توجه به امر و نهی پروردگار و پیامبر اسلام اوست. اگر این حرکت همراه با اطاعت شد؛ عبد به مقام عبودیت خواهد رسید اما اگر انسان تکبر ورزید و گوش را در برابر حقیقت بست و یا طوری وانمود کرد که شنیده است، درحالی که به عهد خود پایبند نشد و عملاً اطاعت نکرد. یقیناً راه را بیراهه رفته است و اگر جزء خواص جامعه باشد عده‌ای را هم با خود به بیراهه می‌کشاند.

۹- ابزار سمع و القای شیاطین

دنیای امروز دنیای فناوری اطلاعات و تبلیغات است. روزانه میلیون‌ها پیام مخاברה و هزاران ساعت، برنامه تلویزیونی در سراسر جهان از جمله در کشور ما تولید و پخش می‌شود. از ابتدای آفرینش، سلطه‌طلبی، حسد و برتری‌جویی در بین انسان‌ها وجود داشت و همیشه کسانی بودند که با دعوت انبیاء مخالفت کردند. این مخالفت در زمان پیامبر(ص) نیز بوده است و در این راه سختی‌های زیادی متحمل شدند. این مخالفت‌ها در واقع نبرد میان اسلام و کفر و حق و باطل است که در طول تاریخ بوده است. امروزه یکی از مؤلفه‌های قدرت کشورها، تسلط رسانه‌ای و فناوری اطلاعات است که با این سلطه، قدرت‌های استعمارگر و شیاطین جور، باطل را بر جوامع القا می‌کنند. این رسانه‌ها مسائل مهمی همچون جدایی دین از سیاست، تفرقه بین صفوف مسلمین، مبارزه با مکتب اهل بیت(ع)، تخریب شخصیت‌ها، ترویج بی‌هویتی و حتی تسلط بر مراکز اسلامی را القا نموده و برای جا انداختن چنین اهدافی مبالغه‌آمیز هزینه می‌کنند و برخی را باهم همراه می‌سازند یا حداقل بر دیدگاه آن‌ها تأثیر می‌گذارند.

قرآن کریم نخستین و درواقع مهم‌ترین نوع خطر دشمنان و شیاطین را خطر رسانه‌ای و تبلیغاتی می‌داند و در این باره خطاب به شیطان می‌فرماید: «وَاسْتَفْزِزْ مَنْ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ...» (اسرا: ۶۴) «استفز از ماده استفزاز به معنی تخریب و برانگیختن است و استعمال این لغت در معنی تحریک و برانگیختن، به خاطر بریدن کسی از حق و کشاندن او به سوی باطل است» (مکارم، ۱۴۲۰، ج ۱۲، ص: ۱۸۳). در این آیه، مخاطب شیطان است و

بررسی تأثیر ابزار «سمع» بر تربیت انسان از منظر قرآن؛ منهجی و شریفی | ۳۲۵

خداوند به صورت تهدیدآمیزی بدو می گوید هر چه از دست ساخته است؛ جهت انحراف انسان انجام بده، اما یکی از پیام‌های این کلام نورانی هشدار است که مسلمانان طرق نفوذ دشمنان و شیاطین را بشناسند و در مقابل آن چاره‌اندیشی نمایند. بعضی از مفسران آن را تنها به معنی نغمه‌های هوس‌انگیز موسیقی و خواننده تفسیر کرده‌اند، ولی معنی وسیعی دارد که هرگونه تبلیغات گمراه‌کننده را که در آن از وسایل صوتی و سمعی استفاده شود، شامل می‌گردد. به این ترتیب نخستین برنامه شیطان استفاده از این وسایل (صوتی-سمعی) است (مکارم، ۱۴۲۰، ج ۱۲، ص: ۱۸۴).

به این ترتیب نخستین برنامه شیاطین و دشمنان اسلام، استفاده از وسایل صوتی و سمعی است که از این طریق عقاید و افکار باطل خود را القا و بر جوامع تأثیر بگذارند. این هجوم و شبیخون فرهنگی خصوصاً در زمانی که صنایع و فناوری اطلاعات به سرعت در حال پیشرفت است، می‌تواند خطرات زیادی را بیافریند و زمینه‌ساز عقاید خطرناکی در میان مسلمانان باشد. امروزه دشمنان اسلام به خوبی دریافته‌اند که بهترین راه تسخیر اذهان، رسانه و فضای مجازی است، اما قرآن کریم صدها سال پیش، این هشدار را به مسلمانان داده است و فرموده است که مواظب تبلیغات سوء شیاطین باشید و گوش به سخنان آن‌ها ندهند؛ زیرا دشمن، باطل را با لباس حق عرضه می‌کند و راه‌های فریبکارانه زیادی ترسیم می‌کند، همچنان که در ادامه آیه آمده است؛ بنابراین بهترین راه این است که مسلمانان بیدار باشند و فریب تبلیغات دشمنان را نخورند و در مقابله با چنین هجومی، خود نیز به علم روز و فناوری اطلاعات مجهز باشند و در مقابل هر زهری که دشمنان بریزند پادزهر آن را به جامعه اسلامی عرضه نمایند.

نتیجه‌گیری

۱- سمع از نعمت‌های الهی و از اصلی‌ترین ابزار تربیت و هدایت انسان است که پروردگار عالم چندین بار در قرآن کریم، به آن اشاره فرموده است و در کلام خود نسبت به نعماتی مانند چشم و فؤاد اولویت بخشیده است.

۲- طبق اولویت‌بخشی قرآن و اثبات علم پزشکی، اولین حس فعال در دوران جنینی و

پس از آن، حس شنوایی است؛ بنابراین تدوین برنامه‌های تربیتی ویژه دوران جنینی برای جنین قبل از تولد و دوران رشد بعد از تولد، توسط برنامه‌ریزان و مسئولین ذی‌ربط ضروری به نظر می‌رسد. بدین ترتیب می‌توان در راستای نهادینه‌سازی این ابزار برای حل بسیاری از هنجاری‌های اجتماعی استفاده کرد. اگر از ابزار سمع درست استفاده نمود و آن را در جهت تربیت انسان بکار بست، می‌توان ادعا نمود که در آینده، شاهد جامعه آرام‌تری خواهیم بود. البته نباید از محتوای داده‌های رسانه‌های جمعی و مجازی غافل ماند و آنچه به گوش تک‌تک افراد جامعه می‌رسد باید حساب‌شده (دقت در لفظ و محتوا) و با توجه به شرایط از جمله (فرهنگ، سن، زمان و...) باشد.

۳- خداوند همراه با آفرینش بشر، کلام را بدو بخشید؛ بنابراین کلام جهت استماع و رشد درونی انسان، کلام الهی و یا کلام معصومین است که پله پله بشر را به سر منزل مقصود می‌رساند. انسان باید طوری تربیت شود که سمع آن همچون فیلتری عمل کند که بتواند در مواقع لزوم از ورود سخنان نامتعارف جلوگیری نماید. بسیاری از ادراکات بشر از دریچه گوش دریافت می‌گردد؛ بنابراین در طول بعثت پیامبران و معصومین (ع) در اجتماع، تلاش‌هایی جهت تقویت این حس شده است. اگر انسان حس درونی خود را تقویت نماید و اعمال خود را مطابق دستورات الهی انجام دهد، تفکرات، تصمیمات و تشخیص وی بر اساس دریافت‌هایی است که سرچشمه آن‌ها وحی است؛ بنابراین انسان در مقابل تهاجم فرهنگی مصون می‌دارد.

۴- از بررسی آیات و روایات به دست می‌آید که گوش دادن و شنیدن نیازمند توجه، تعمق و تحلیل صحیح شنیده‌هاست. مفاهیم شنیداری ابزار تعقل است. گوش سپردن به رهنمودهای پیامبر بیرونی مصداق (یسمعون شدن) و به کار گرفتن عقل و گوش دادن به رهنمودهای آن به عنوان پیامبر درونی مصداق (یعقلون شدن) زمینه هدایت و سعادت انسان را فراهم می‌کند. خردورزی ادراکی است که از فطرت سالم انسان سرچشمه می‌گیرد. از نظر قرآن کریم، پست‌تر از هر حیوان کسی است که تفکر و تعقل ندارد؛ چشم و گوش بسته است و بدون تفکر و تعقل رفتار می‌کند. بشارت قرآنی گویای این حقیقت است که

بندگی در آن است که بندگان خدا با استماع قول، سخن احسن همدیگر را بپذیرند که این انتخاب احسن، مَهر تأییدی بر هدایت یافتگی و رشد عقلی و خردمندی آنان است. در کنار دعوت به خردورزی در متون اسلامی بر پارسایی و زدودن دل از زنگار گناه و وسوسه شیطان نیز تأکید شده است و این به خاطر آزاد کردن تفکر آدمی از بند اسارت شیاطین درونی و بیرونی است؛ بنابراین اگر عقل بخواهد قضاوتی صحیح داشته باشد و به وظیفه‌اش که راهنمایی و ارشاد آدمی به مسیر سعادت و هدایت است، عمل کند باید از بند تمایلات نفسانی‌رهایی یابد و پارسایی پیشه کند. آنگاه است که پاسبان و پاسدار ورودی‌ها و خروجی‌های دل می‌شود و نامحرمان و بیگانگان را در بند می‌نهد.

۵- تعقل نوعی شنوایی قلب است، سخن گفتن با کسی که تعقل ندارد چون سخن گفتن با ناشنویان است. در آیات قرآن اغلب منظور از سمع، بصر، قلب و فؤاد، مفاهیم روحانی آن‌ها است و کمتر معانی ظاهری و مادی آن‌ها یعنی اعضای بدن و حواس ظاهری مربوط به آن‌ها مورد توجه قرار گرفته‌اند. بصر به همراه سمع، دو طریق و راه برای قلب هستند که مدرکات از آن دو وارد قلب می‌شود. پس اخذ آن دو موجب بستن و مسدود شدن باب قلب است. اگر در حیات معرفتی چنین اتفاقی بیفتد از مسیر رشد و کمال خود باز می‌ماند چنانچه زندگی انسان در دنیا متوقف به جلب مسموعات و مبصرات است تا از وسایل موجود استفاده کند.

۶- حقیقت سمع پذیرش قلبی را به دنبال دارد؛ اگر این قلب دچار حالاتی چون ختم، کنان، طبع شده باشد و گوش صم و سنگین گشته باشد، نفوذ معنا در آن برای ورود به قلب صورت نمی‌گیرد با اینکه گوش ظاهری شنواست و زمینه‌ساز سقوط و شقاوت انسان می‌گردد. حجاب‌ها و پوشش‌هایی مانند هواپرستی، گناه، کبر و غرور، مترف بودن، امتناع از شرکت در جهاد فی سبیل الله، تقلید کورکورانه و عادات اجتماعی مانع استماع و پذیرش سخن حق است.

۷- برای گسترش پذیرش در پرتو اندیشه و تعقل در سطوح مختلف جامعه، حوزه تعلیم و تربیت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است که خانواده و آموزش و پرورش از مهم‌ترین

۳۲۸ | دو فصلنامه علمی سراج مُنیر | سال چهاردهم | شماره ۴۶ | بهار و تابستان ۱۴۰۲

بخش‌های آن می‌باشد. روش‌ها و راهکارهایی که می‌توان جهت دستیابی به این امر از آن بهره برد: گفتگو و پرسش و پاسخ، داستان و توأم ساختن اندیشه با دانش، رهایی فکر و اندیشه از عادات اجتماعی، تابع کثرت نبودن، روح علمی و حقیقت‌جو داشتن می‌باشد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Majid Menhaji
Ali Sharifi

 <https://orcid.org/0000-0001-5822-2579>

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- ابراهیم، محمد اسماعیل. (۱۹۷۷ م). *القرآن و اعجازه العلمی، القاہرہ: دارالفکر العربی*.
- ابن عباد، صاحب. (۱۹۹۴ م). *المحیط فی اللغہ، تحقیق: محمد حسن آل یاسین، بیروت: عالم الکتب*.
- بلاغی، محمد جواد. (۱۴۲۰ ق). *آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن، قم: بنیاد بعثت*.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۹ ش). *مراحل اخلاق در قرآن، قم: انتشارات اسراء*.
- حر عاملی، محمد. (۱۳۷۸ ش). *وسائل الشیعہ، تهران: دارالکتب الاسلامیہ*.
- راغب اصفهانی، حسین. (۱۴۲۶ ق). *معجم مفردات الفاظ القرآن، بیروت: دارالفکر*.
- رضایی اصفهانی، محمد علی. (۱۳۸۳ ش). *پژوهشی در اعجاز علمی قرآن، رشت: انتشارات مبین*.
- شعراوی، محمد. (بی تا). *معجزه القرآن، القاہرہ: کتاب الیوم*.
- شرکت، فاطمہ. (۱۳۹۰ ش). *معناشناسی سمع در قرآن کریم، اصفهان: دانشگاه اصفهان*.
- طباطبائی، محمد حسین. (۱۴۱۷ ق). *تفسیر المیزان، قم: انتشارات اسلامی جامعہ مدرسین*.
- الطبری، ابی جعفر محمد. (بی تا). *تاریخ الطبری، بیروت: دارالکتب الهلال*.
- طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). *التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار احیاء التراث العربی*.
- عبدالعزیز، محمد کمال. (بی تا). *الاعجاز القرآن فی حواس الانسان، الرياض: مکتبه الساعی*.
- عسکری، ابی هلال. (۱۴۳۱ ق). *معجم فروق اللغویہ، قم: موسسه نشر اسلامی*.
- فیروز آبادی، محمد. (۱۴۲۶ ق). *القاموس المحيط، بیروت: موسسه الرساله*.
- کمیحانی، داود-فریادرس، زینب. (۱۳۹۴ ش). «آشنایی با ساختار تربیت دینی، راهکارهایی برای پذیرش آن در سنین کودکی»، *مجله آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث*، ش ۲. (۱-۱۸).
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۲۰ ق). *تفسیر نمونه، قم: بنیاد بعثت*.
- معلوف، لویس. (۱۳۷۷ ش). *المنجد، مترجم: مصطفی رحیمی، تهران: انتشارات صبا*.
- ملوحی، ناصر محی الدین. (۲۰۲۱ م). *حاسه السمع و نقصها مدخل جدید لتعلیم الجنین و الطب الأذنی البدیل، دمشق: دار الغسق للنشر*.
- نجاتی، محمد عثمان. (۱۳۷۷ ش). *قرآن و روانشناسی، م ترجم: عباس عرب، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی*.

نجاتی، محمد عثمان. (۲۰۱۵ م). *علم النفس فی حیاتنا الیومیة*، ترجمه: معتز سید عبدالله، القاهرة: طبع الامیریة.

References

The Holy Quran

Nahj al-Balagha

Abdul Aziz, Mohammad Kamal. (N.D.). *Al-Ijaz al-Qur'an fi Havas al-Insan*, Al-Riyadh: Al-Sa'i School. [In Arabic]

Askari, Abi Hilal. (2010). *Mojam Farooq al-Laghuyeh*, Vol. 5, Qom: Islamic Publication Institute. [In Arabic]

Al-Tabari, Abi Jafar Mohammad. (N.D.). *Tarikh al-Tabari*. (History of the Ummah and Al-Muluk), Beirut: Dar al-Kutb al-Hilal. [In Arabic]

Balaghi, Mohammad Javad. (1999). *Al-Rahman fi Tafsir al-Qur'an*, 1st edition, Qom: Be'sat Foundation. [In Arabic]

Firouzabadi, Muhammad. (2005). *Al-Qamoos Al-Muhait*, Vol. 8, Beirut: Al-Rasalah Institute. [In Arabic]

Harameli, Mohammad. (1999). *Vasal al-Shia*, Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiya. [In Arabic]

Ibrahim, Mohammad Ismail. (1977). *Al-Qur'an and Scientific Miracles*, Cairo: Dar al-Fikr al-Arabi. [In Arabic]

Ibn Ebad, Sahib. (1994). *Al-Muhait fi al-Lagheh*, research: Mohammad Hassan Al-Yasin, Beirut: Alem al-Kotob. [In Arabic]

Javadi Amoli, Abdullah. (2000). *The stages of ethics in the Qur'an*, 3rd edition, Qom: Esra Publications. [In Persian]

Kamijani, Davoud Faryadras, Zeinab. (2014). Getting to know the structure of religious education, ways to accept it in childhood, *Journal of Educational Teachings in the Qur'an and Hadith*, Volume 1, Number 2 - Serial Number 2(1-18). [In Persian]

Makarem Shirazi, Naser. (2000). *Tafsir al-Nash*, Qom: Be'sat Foundation. [In Persian]

Maalouf, Lewis(1998). *Al-Munjad*, translator: Mustafa Rahimi, 1st edition, Tehran: Saba Publications. [In Arabic]

Malohi, Naser Mohi-al-Din. (2021). *Hearing loss and defects, a new entry for the teaching of al-jinin and alternative ear medicine*, Damascus: Dar al-Ghasq for publication. [In Arabic]

Nejati, Mohammad Osman(1998). *Quran and Psychology*, translator: Abbas Arab, 4th edition, Mashhad: Astan Quds Razavi Publishing House. [In Persian]

Nejati, Mohammad Osman. (2015). *Al-Nafs fi Hayatna al-Yumiya*, translated by Mo'taz Seyyed Abdullah, Cairo: Tab' al-Amiriya. [In Arabic]

بررسی تأثیر ابزار «سمع» بر تربیت انسان از منظر قرآن؛ منهجی و شریفی | ۳۳۱

- Ragheb Esfahani, Hossein. (2006). *Vocabulary of the words of the Qur'an*, volume 1, Beirut: Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Rezaei Esfahani, Mohammad Ali. (2013). *A research on the scientific miracles of the Qur'an*, 4th edition, Rasht: Mobin Publications. [In Persian]
- Shaarawi, Mohammad. (N.D.). *Miracle of the Qur'an*, Cairo: Kitab Al-Yaum. [In Arabic]
- Sherkat, Fatemeh. (2019). *Semantics of hearing in the Holy Quran*, Isfahan: University of Isfahan. [In Persian]
- Tabatabai, Mohammad Hossein. (1997). *Tafsir al-Mizan*, 5th edition, Qom: Islamic Publications of the Madrasin Community. [In Arabic]
- Tusi, Muhammad bin Hasan. (N.D.). *Al-Tabyan fi Tafsir al-Qur'an*, 1st edition, Beirut: Darahiya al-Trath al-Arabi. [In Arabic]

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

استناد به این مقاله: منهجی، مجید، شریفی، علی. (۱۴۰۲). بررسی تأثیر ابزار «سمع» بر تربیت انسان از منظر قرآن، دو فصلنامه علمی سراج منیر، ۱۴(۴۶)، ۳۰۹-۳۲۱.

DOI: 10.22054/ajsm.2023.71874.1898

Seraje Monir is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی